

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я, СОЦІАЛЬНІ УСТАНОВКИ ТА УЯВЛЕННЯ ЩОДО ЯКОСТІ ЖИТТЯ: ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА МІЖПОКОЛІННИХ КОМУНІКАЦІЙ ІНСТРУМЕНТАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Мельничук Д. П., Сапон Д. М., Черниш О. А.

ВСТУП

Висока якість життя як вітчизняними, так і зарубіжними вченими визнається головною метою розвитку сучасного суспільства. Прискіплива увага до проблем якості життя спонукає уряди розвинутих країн світу щільно ув'язувати свої програми з розумінням того, заради чого живе людина, які у неї життєві цілі та мотиви поведінки, який вплив здійснює суспільство на її світогляд та світосприйняття, чи є у неї можливість отримувати задоволення від процесу праці та співпраці, чи може вона розвиватися протягом усього життя та, будучи здоровою, робити посильний і добровільний внесок у загальнодержавний прогрес. Це, власне, й зумовило принципову новизну концепції якості життя, яка відобразила спроби людства перейти на новий щабель історичного розвитку.

Поняття якості життя надзвичайно складне та різноаспектне, насамперед через те, що сполучає у собі як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Останні актуалізують значущість теоретичних узагальнень та психологічних досліджень щодо механізмів поліпшення якості життя населення. Серед іншого, на ретельну увагу заслуговують закономірності формування уявлень студентської молоді щодо якості життя, а також ті фактори, що впливають на відповідні оціночні судження та детермінують поведінку у суспільстві, серед яких – батьківські установки як складова впливу референтного оточення студента. Відповідно, об'єктом даного дослідження виступили психологічні механізми формування уявлень студентської молоді щодо якості життя та її структури. Предметом – особливості та психологічні закономірності формування уявлень студентської молоді щодо якості життя в процесі міжпоколінних комунікацій.

Згідно з висунутими гіпотезами, батьківські установки спричиняють суттєвий вплив на формування уявлень студентства щодо якості життя; за умов неоднозначності перебігу суспільних трансформаційних процесів вплив батьківських установок щодо якості життя може мати деструктивний характер, у тому числі й у розрізі психічного здоров'я,

а відтак і негативні суспільні наслідки, що потребує застосування прогресивних соціально-психологічних методик позитивізації уявлень студентської молоді, а також раціоналізації її світоглядних позицій і переконань інструментами патріотично-виховної роботи, психологічної підтримки та супроводу як одних з найважливіших функцій сучасного закладу вищої освіти. Зважаючи на це, метою проведеного дослідження стало виявлення психологічних закономірностей формування уявлень студентської молоді щодо якості життя та її структури під впливом батьківських установок; здобуття, аналіз та інтерпретація емпіричних даних стосовно міжпоколінної зумовленості психологічних установок щодо якості життя та відповідних суспільних наслідків.

В основу дослідження покладено теоретико-методологічні положення, принципи та твердження тих теорій, що стосуються проблематики формування та виявлення психологічних установок (О. Асмолов, Д. Узнадзе, В. Ядов), закономірностей виникнення та прояву соціальних уявлень, їх впливу на обрання альтернативи суспільної поведінки (С. Московічі, Р. Харре). Також в процесі дослідження застосовано теоретико-методологічні підходи щодо аналізу місця психологічних установок у мотиваційному механізмі діяльності (С. Адамс, Дж. Альдерфер, В. Врум, Р. Лайкерт, А. Маслоу, Е. Мейо). Окрему увагу приділено теоретико-методологічним розробкам вчених Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН, наукові доробки яких стосовно якості життя та феномену суб'єктивності її оцінювання сприяли визначенню й застосуванню доцільних методів емпіричного дослідження.

1. Соціальні установки та уявлення щодо якості життя як міждисциплінарний предмет теоретичного дослідження

Демократизація відносин та становлення постіндустріального суспільства висувають нові пріоритети розвитку, формують запит щодо поліпшення якості життя населення, яка характеризується ступенем задоволеності потреб людини, що визначається відносно існуючих норм, звичаїв і традицій, характеру індивідуальних запитів та сподівань. Наявність у площині досліджуваної проблеми об'єктивних критеріїв оцінювання та суб'єктивних оціночних суджень аргументує важливість розроблення та застосування в процесі гуманітарної експертизи мультидисциплінарного підходу.

Спираючись на результати проведеного дослідження, вважаємо правомірним стверджувати, що, з одного боку, якість життя виявляється у широті спектру тих можливостей, які надає людині суспільство, а з іншого – у показниках психічного та фізичного здоров'я, які зумовлюють спроможність людини цими можливостями скористатися.

Відповідно, під поліпшенням якості життя доцільно розуміти розширення різноманітних побутових, соціально-комунікативних, освітньо-просвітницьких, культурно-дозвільних та інших можливостей членів суспільства при одночасному забезпеченні доступу до них та умов, необхідних для збереження, відновлення й розвитку фізичного та психічного здоров'я різних соціально-демографічних груп населення.

Важливо, що суб'єктивні судження щодо якості життя, будучи наслідком зіставлень та порівнянь, мають форму психічного явища, в основі якого лежать такі феномени, як потреби, запити та сподівання, соціальні установки. Тож вирішенню окресленого кола завдань має передувати віднаходження компромісу в системі координат об'єктивних та суб'єктивних оціночних суджень, які діалектично доповнюють одне одного і у своїй єдності визначають кінцеві уявлення щодо якості життя, спричиняючи тим самим потужний психологічний вплив, формуючи або ж деформуючи мотиваційно-поведінкове ядро соціально-економічного прогресу та суспільного розвитку.

Так, науковці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН, зазначають, що якість життя є кінцевим узагальнюючим критерієм оцінювання особливостей розвитку умов життєдіяльності на всіх рівнях соціальності – для суспільства в цілому, для окремих соціальних груп та особистості. Якість життя є складним утворенням. Останнім часом усе більше усвідомлюється той факт, що якість життя є не стільки об'єктивним показником рівня соціально-економічного благополуччя суспільства, скільки суб'єктивною оцінкою людьми особливостей зміни умов життєдіяльності і способів їх взаємодії з навколишнім соціоприродним світом¹. Вчені зазначають, що основні властивості якості життя населення формуються і виявляються у його взаємодії з «зовнішніми об'єктами» і в міжособовій комунікації, у здатності адаптуватися до навколишнього світу, виживати, відтворюватися, задовольняти свої потреби.

Значно ускладнює процедуру гуманітарної експертизи у сфері якості життя та обставина, що формами вияву потреб є запити та сподівання. Останні, маючи індивідуально-особистісний характер, визначаються прийнятними для людини рівнем та способом задоволення тієї чи іншої потреби. Відповідаючи одним і тим самим потребам, запити та сподівання можуть бути принципово різними, адже вони залежать від сформованих протягом життя установок, індивідуальних позицій, зовнішніх обставин та міри їх усвідомлення людиною. Тож підхід до визначення динаміки

¹ Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2013. 208 с.

процесів у сфері якості життя та їх характерних ознак має базуватися на комплексній основі, оперувати як об'єктивними, так і суб'єктивними критеріями оцінювання.

Суб'єктивні критерії співвідносні з думками й уявленнями людини щодо характеру її життєдіяльності. У такому контексті, оцінювання якості життя є процесом з'ясування того, наскільки наближені ті чи інші показники життєдіяльності до відповідних нагальних потреб людини. При цьому ціннісні пріоритети та ідеали, уявлення щодо якості життя, які сформовані у різних соціумах, матимуть відмінні риси, адже їх формування відбувається під впливом властивого певній спільноті способу життя, особливостей культури, правил взаємодії, менталітету й традицій. Важливим є те, що суб'єктивне оцінювання рівня задоволеності своїх потреб здійснюється кожною людиною індивідуально, а згодом – проявляється у спрямованості, раціональності та продуктивності її соціальної поведінки: активному чи пасивному ставленні до різного роду політичних, культурних, соціальних та економічних змін, бажанні бути задіяною у суспільно значимих процесах або ж, навпаки, чинити опір очікуваним суспільним трансформаціям.

Таким чином, до переліку критеріїв гуманітарної експертизи щодо якості життя, як передумови розроблення комплексних пропозицій стосовно поліпшення останньої, слід віднести як ті, що стосуються визначення діапазону та характеру можливостей, які надає суспільство своїм членам, так і ті, що характеризують ступінь відповідності цих можливостей очікуванням, запитам та сподіванням людини. Зважаючи на це, характеристики якості життя можуть бути об'єднані у два взаємодоповнюючих блоки: той, що відобразатиме рівень соціально-економічного розвитку суспільства, та той, що міститиме суб'єктивні оціночні судження, зумовлені психологічними механізмами зіставлення та порівняння. Так, блок соціально-економічних характеристик формуватиметься статистичними даними, надаючи об'єктивної оцінки різноманітним параметрам життя у контексті проблематики його якості, й насамперед тим, що відобразатимуть досягнення держави у сфері суспільного розвитку та ефективності механізмів розподілу його результатів. Зважаючи ж на афективний контекст досліджуваної проблеми, другий блок характеристик уособлюватиме ті з них, що узагальнюватимуть суб'єктивні висновки громадян, які формуються під впливом їх власних психологічних інтерпретацій тих чи інших суспільних змін та їх наслідків, насамперед, у площині імперативу соціальної справедливості та відповідності стандартам розвинутих країн світу.

Зазначимо, що психологічні установки, як предмет гуманітарної експертизи, є однією з базових складових мотиваційного механізму, адже, по-перше, багато у чому визначають характер діяльності людини, який зумовлюватиме якість життя її та суспільства в цілому, а по-друге, впливають на формування уявлень оточуючих щодо якості життя, тим самим опосередковано спонукаючи до певної суспільної поведінки. Важливо відмітити, що у випадку формування уявлень стосовно якості життя під впливом установок, що властиві референтному оточенню людини (у тому числі, батькам), на першочергову увагу заслуговує проблематика нормативної мотивації та міжособистісних комунікацій. У випадку ж намагання раціоналізувати відповідні уявлення державою, поряд із застосуванням факторів ідеолого-ідейної групи (нормативною мотивацією діяльності), високої значущості набуває мотивування через стимулювання.

Оскільки наше дослідження сконцентроване у площині формування батьківських установок щодо якості життя та їх впливу на відповідні уявлення студентської молоді, то важливими наступними кроками наукового пошуку слід вважати конкретизацію змісту поняття «установка» на основі узагальнення засад розроблених натепер теорій установки, аналізу змісту та механізмів міжпоколінних комунікацій та впливу, дослідження проблеми включення або виключення батьків з кола референтного оточення, а також усталення уявлень студентства щодо якості життя та бачення свого теперішнього і майбутнього місця у функціональній системі життєзабезпечення суспільного організму.

Загалом, у психології під установкою розуміють складову психіки людини як суб'єкта діяльності, що визначає готовність до поведінки та зумовлює її особливості як відповідь на вплив зовнішнього середовища. Відомо, що у другій половині ХХ ст. сформувалися індивідуально-психологічний та соціально-психологічний підходи щодо розуміння природи та ролі установок. Перший з них оперує біхевіористськими та когнітивістськими поняттями, другий – пов'язаний з інтеракціоністським підходом, зосереджуючи увагу на дослідженні соціально-психологічних механізмів та чинників, що регулюють процес виникнення та зміни установок. Серед іншого, на висновки психологів-інтеракціоністів вплинуло твердження Дж. Г. Міда про символічне опосередкування взаємодії людини та навколишнього світу². Тут установки трактуються як певні психічні утворення, що виникають на основі засвоєння установок інших осіб та референтного оточення. У структурному плані вони є елементами «Я-концепції»

² Мид Дж. Г. Избранное: сб. переводов / Сост. и переводчик В.Г. Николаев. Отв. ред. Д.В. Ефременко. Київ, 2009. 290 с.

людини та детермінантами соціально бажаної поведінки. З таких позицій, фактором формування психологічних установок є згода суб'єкта оцінювати певні об'єкти та ситуації крізь призму переважаючих у суспільстві соціальних норм та цінностей.

У радянській психології базові положення теорії установки розроблено грузинським психологом Д.М. Узнадзе. У своїй праці «Експериментальні основи психології установки» він охарактеризував установку як особливий стан психіки, який передуює виникненню окремих фактів свідомості. Згідно з Д.М. Узнадзе, установка формується як початкова реакція на вплив ситуації, відповідно до якої доводиться приймати рішення та діяти, а характерною рисою установки є її несвідомий характер, який спричиняє вплив на зміст свідомої складової функціонування психіки³.

У процесі численних експериментів Д.М. Узнадзе та його послідовниками було продемонстровано, що установка – це не простий у структурному розумінні психічний феномен. Він сполучає безліч різноманітних «настановних» станів: первинні, фіксовані, дифузні, статичні, динамічні, сенсорні, моторні, персеверативні, змістовні, цільові, операційні, імпульсивні, ситуаційно-дієві, предметні. Так, первинною установкою є нетривалий та неусвідомлюваний психічний стан людини, який виникає за певної ситуації і зникає одразу ж після того, як відповідний їй поведінковий акт завершено. Первинна установка формується відповідно до актуалізованої потреби і спонукає суб'єкта до дії, спрямованої на її задоволення. Вона породжує готовність до вчинку, і ця готовність набуває конкретного і спрямованого характеру за тих чи інших обставин.

Втім, основну увагу у дослідженнях Д.М. Узнадзе було зосереджено у площині не первинних, а фіксованих установок, які детермінують стійку й послідовну поведінку індивіда. Згідно з позицією вченого, фіксована установка являє собою «цілісну модифікацію особистості» та постійно зберігає потенційну здатність до прояву. Фіксована установка є стійким психічним утворенням, яке мало залежить від актуальної потреби і може зберігатися протягом тривалого періоду часу. Вона залишається неактивованою доти, доки людина не потрапить в умови, необхідні і достатні для її прояву – тоді фіксована установка спонукає до цілеспрямованих дій, причому не завжди узгоджених з потребами, задоволення яких на певний момент є пріоритетним. Фіксовані установки завжди впливають на активність людини та є компонентами основних поведінкових стратегій. Д.М. Узнадзе зауважував, що

³ Узнадзе Д.Н. Психологічні дослідження. Київ, 1966, С. 149.

у цьому плані для кожної людини є вирішальним її минуле, ситуації, які відбувалися у її житті, важливі для неї враження і переживання.

Крім того, Д.М. Узнадзе оперує поняттям дифузної установки. Так він називає установку, яка ще не зафіксована на певному об'єкті, не є диференційованою та не стала індивідуалізованим психічним станом. Подібна установка утворюється, коли на людину вперше починає діяти принципово новий об'єкт-стимул. З плином часу така установка поступово диференціюється і визначається як специфічна саме для даного випадку, набуваючи форми фіксованої установки. Особливістю ж статичної або ригідної установки є те, що вона впливає тривалий період часу на поведінку суб'єкта, навіть тоді, коли ситуація змінюється і потребує нових форм реагування. Динамічною ж є установка, яка, навпаки, може істотно змінюватися під впливом досвіду. Статичність та динамічність установок позначається на тому, чи здатна людина змінювати лінію поведінки відповідно до поточної ситуації. Сенсорною є установка, що формується, зважаючи на певний сенсорний стимул, а моторною – та, що пов'язана з виконанням певної дії або руху, з налаштуванням на нього. Сенсорні й моторні установки постійно проявляються у практичній, насамперед трудовій, діяльності людини.

Персеверативна ж установка впливає на психіку і діяльність людини механічно, без зрозумілих на те підстав. Під її впливом неодноразово та бездумно відтворюються одні й ті ж розумові або практичні дії, які не мають пристосувального характеру, а сама людина виявляється неспроможною їх повністю контролювати. Такі установки автоматично переносяться з однієї ситуації на іншу, при цьому за нової ситуації вони, здебільшого, не є адекватними та раціональними.

Згідно з теорією Д.М. Узнадзе, у своїй початковій фазі установка зазвичай виявляється у формі дифузного, недиференційованого стану. Стан же готовності суб'єкта до активності у вигляді конфігурації його психофізіологічних сил на певний момент є станом актуальної установки. Актуальна установка суб'єкта формується на ґрунті «зустрічі» потреби та ситуації її задоволення. Багато разів повторюючись або в силу високої особистісної вагомості, актуальна установка фіксується і стає хронічним, латентним станом готовності до певної поведінки за певних умов. Формування фіксованих установок можливе тільки через актуальну установку шляхом її якісного наповнення. Процес фіксації установки суб'єкта відображає динамічну сторону психічної діяльності, її структуру, має суттєві індивідуальні відмінності.

Експериментально встановлено, що фіксована установка однієї чуттєвої модальності може спостерігатися в іншій, що оцінюється як іррадіація установки, і може відображати індивідуальні особливості взаємодії чуттєвих сфер. Не менш важливим вважається урахування

внутрішньоіндивідуальної варіабельності процесу фіксації установки в одній і тій самій чуттєвій модальності. У цьому випадку фіксована установка оцінюється як варіабельна, а у протилежному – як константна. Різний перебіг фіксації установки в різних чуттєвих модальностях в одного і того ж досліджуваного оцінюється як інтермодальна варіабельність, яка, з точки зору Д.М. Узнадзе, ускладнює формування адаптивних рис особистості, обумовлюючи ситуативну, поле залежну поведінку.

Чим більш динамічною та пластичною є установка, тим більш інтегративною та стабільною є особистість, тим більш вона є адаптивною, володіє здатністю до вольової поведінки. Дисгармонійна особистість характеризується інтермодальною варіабельністю, статичністю, грубістю фіксованої установки, що зумовлює ригідність поведінки та інтравертованість особистості в цілому. Неможливість фіксації установки зустрічається нечасто, і, як правило, відноситься до випадків глибокої патології.

Важливо, що установки безпосередньо формують спрямованість особистості і саме в її структурі найбільш чітко проявляється сенс соціальної орієнтованості людського буття. Як категорія психології «спрямованість» по-різному трактується у науковій літературі. Втім, з позицій теорії Д.М. Узнадзе, спрямованість – це спосіб виявлення установки як цілісного стану суб'єкта, його схильності до певного виду активності, готовності до діяльності задля задоволення тієї чи іншої актуальної потреби. Надалі, такий підхід прослідковуємо у запропонованій В.О. Ядовим диспозиційній структурі мотиваційної сфери особистості. Тут зміст поняття «диспозиція», фактично, ототожнюється із психологічним феноменом установки та зазначається, що інтеграція окремих установок призводить до утворення особливого особистісного комплексу – ієрархізованої диспозиційної системи, яка й регулює поведінку людини у соціумі⁴.

Ідеї Д.М. Узнадзе високо оцінив С. Л. Рубінштейн в «Основах загальної психології». Проте С.Л. Рубінштейн зміщує центр ваги з несвідомих компонентів на свідомі, особистісні. Згідно його висновків, установка – це зайнята особистістю позиція, яка полягає у певному ставленні до цілей або задач, що виражається у вибірковій мобілізованості та готовності до діяльності. С.Л. Рубінштейн у певному розумінні зближує установку з апперцепцією. Причому йдеться про апперцепцію не одних лише уявлень, а й усього реального буття

⁴ Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». Київ : Миллениум, 2004. 521 с.

особистості. Подібно до цього, дослідивши зв'язок, що існує між установками та діяльністю людини, О.Г. Асмолов проаналізував феномен установки з позицій теорії діяльності. Залежно від того, на який компонент діяльності спрямована установка, вчений запропонував таку диференціацію:

1) смислові установки, які є формою вираження мотиву та особистісного сенсу у вигляді готовності до діяльності певного змісту;

2) цільові установки, що пов'язані із передбаченням результатів, які повинні бути або можуть бути отримані внаслідок діяльності; ці установки зорієнтовані на умови діяльності залежно від конкретної ситуації задля досягнення визначеної цілі;

3) операціональні установки, що спричиняють вплив на регуляцію діяльності шляхом обрання найбільш раціонального способу виконання тієї чи іншої дії; установки операціонального типу лежать в основі звичної, стандартної поведінки індивіда і саме до них відноситься більшість фіксованих установок, досліджених в експериментах, проведених Д.М. Узнадзе;

4) імпульсивні установки, під якими запропоновано розуміти моментальну схильність суб'єкта до вчинку, не пов'язаного з поточною діяльністю; такі установки, зумовлені миттєвими бажаннями, породжують імпульсивну, необдуману з точки зору доцільності та відповідності предмету діяльності поведінку людини.

Слід зазначити, що терміном, дотичним до поняття «установка», є атитюд (від англ. attitude – ставлення). Останнім є соціальна установка – схильність суб'єкта до певної соціальної поведінки. У соціальній психології під атитюдом розуміють певну диспозицію індивіда, яка детермінує його думки, почуття та пріоритетні дії у соціумі. Атитюд – це особливий тип переконання, що являє собою оцінку певного соціального об'єкта. Тож, необхідно розрізняти поняття установки (set), введене Д.М. Узнадзе, та соціальної установки (attitude). Принциповою відмінністю між ними є те, що останні розуміються як стан свідомості людини, що функціонує на рівні соціуму, у той час як теорія установки Д.М. Узнадзе зародилася і розвивалася як така, що описує одну з форм неусвідомлюваної нервової діяльності: тут установка не пов'язується зі змістом свідомості, а тому характеризувати її у термінах свідомості недоцільно і неможливо.

Атитюди можуть бути явними та неявними. Перші – ті, що усвідомлюються людиною, зрозумілим чином впливаючи на її переконання та поведінку. Неявні ж атитюди є неусвідомлюваними. Так як атитюд (соціальна установка) може бути як свідомим, так і несвідомим компонентом психічного життя людини, за рівнями регуляції психічної активності їх класифікують таким чином:

1) соціальні установки першого рівня, які є несвідомими та імпульсивними, активність здійснюється суб'єктом безпосередньо під впливом актуальної ситуації та існуючої потреби; установки цього рівня є найменш стійкими;

2) соціальні установки другого рівня, які реалізуються на основі свідомого ставлення до дійсності; тут індивід визначає своє ставлення до ситуації за допомогою процесів мислення, коли стикається із завданням, яке потрібно вирішити;

3) соціальні установки третього рівня є вольовими діями, які регулюються системою ціннісних орієнтацій і моральних принципів особистості;

4) соціальні установки четвертого рівня формуються на основі вищих потреб особистості; у поведінці вони представлені цілепокладанням, важливими елементами якого є життєві цілі, пов'язані з головними соціальними сферами життя – професійною, сімейною, пізнавальною.

Поняття соціальної установки є одним з центральних у соціальній психології, а її вивчення являє собою самостійний напрям наукових досліджень. Існує кілька компонентів, що характеризують вищі форми соціальної установки, зокрема:

1) пізнавальний або когнітивний компонент (думки, переконання про щось);

2) афективний або емоційний компонент (почуття чи емоції, що викликає об'єкт: людина, ситуація чи подія);

3) поведінковий компонент як наслідок виявлення пізнавального та афективного чинників, це – схильність до дії певного характеру.

Кожна зі складових психологічної установки впливає на формування типу та змісту поведінки особистості. Так, У. Томасом і Ф. Знанецьким запропоновано таку типологію особистості відповідно до фактору установки⁵:

1) неадаптована особистість з несформованими або нестійкими установками;

2) адаптована особистість з нестійкими й неузгодженими установками;

3) адаптована особистість зі сталими традиційними установками;

4) адаптована особистість з гнучкими та креативними установками.

Важливим у процесі дослідження проблематики психологічних установок є вивчення їх властивостей, особливостей їх прояву. Серед властивостей установок розрізняють такі, як диференційованість і

⁵ Кучеренко С.В. Соціальна установка: адаптивна класифікація особистостей. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 92–101.

узагальненість, збудливість і спокійність, динамічність і статичність тощо. Так, диференційованість характеризує співіснування у психіці людини різних за змістом установок, незалежність їх прояву під час діяльності. Узагальненість установок – це накладення одних установок на інші, їх взаємний вплив або інтерференція. Збудливість установки – це висока швидкість її фіксації і прояву. Динамічність установки являє собою таку її властивість, завдяки якій установка змінюється під впливом досвіду, посилюючись або послаблюючись. Статичність установки проявляється у тому, що вона практично не змінюється або ж змінюється несуттєво під впливом невідповідного їй досвіду.

Загалом, зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що, переважно, термін «установка» застосовують у двох значеннях:

- 1) фізичного або розумового стану готовності до дії;
- 2) позиції людини у сенсі поведінкової або розумової схильності до дії.

Очевидною є певна взаємозумовленість обох значень терміну «установка». Психологічна установка, як стан готовності до дії чи схильності до діяльності внутрішньої (психічної) чи зовнішньої (поведінкової), за допомогою якої людина намагатиметься задовольнити ту чи іншу потребу, переважно базується на раціональних судженнях чи суб'єктивному упередженні, формується через набуття практичного досвіду, критичне або ж некритичне сприйняття інформації під час спілкування.

Виокремлюють чотири функції психологічної установки: організація знань, захист Его, інструментальна (адаптивна, утилітарна) та вираження цінностей (самореалізаційна). Загалом, функції установки, її ефекти і зміст розкриваються у саморегуляції діяльності:

1) по-перше, установка визначає сталий, послідовний, цілеспрямований процес здійснення дій, тобто є механізмом стабілізації, який зберігає їх спрямованість у безперервно змінних умовах діяльності;

2) по-друге, фіксована установка звільняє свідомість людини від необхідності приймати рішення і контролювати дії в стандартних і відомих умовах;

3) по-третє, установка може стати фактором, що обумовлює інертність, скутість дій, призводить до труднощів у пристосуванні до нових умов виконання діяльності.

Необхідно відмітити, що більш інтегральним, ніж установка, еквівалентом динамічної структури особистості є психічний настрій, який включає предметно спрямовані і безпредметні психічні стани. Як і ціннісна орієнтація, він передуює виникненню позиції. Умовою виникнення позиції особистості є її оцінне ставлення і певний психічний стан (настрій), який може надавати позиції різного емоційного забарвлення – від глибокого песимізму, пригніченості

до життєстверджувального оптимізму та ентузіазму. За В.О. Ядовим, такий підхід до структури особистості трактує позицію як комплекс схильностей, готовності до певного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки за цих умов. Як зазначалося вище, у такому розумінні позиція (диспозиція) є дуже близькою до поняття «установка». Згідно з цією концепцією, диспозиції особистості є ієрархічно організованою системою з кількома рівнями, а саме: елементарні фіксовані установки без модальності (переживання «за» чи «проти») та когнітивних компонентів; соціальні фіксовані установки; базові соціальні установки або загальна спрямованість інтересів особистості на конкретну царину соціальної активності; система орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби досягнення цих цілей.

Така ієрархічна система є результатом попереднього досвіду і впливу соціальних умов. У ній вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, нижчі – відносно самостійні, вони забезпечують адаптацію особистості за мінливих умов. Диспозиційна концепція є спробою встановити взаємозв'язок між установками, потребами й ситуаціями та може бути застосована в процесі дослідження впливу батьківських установок на формування уявлень студентської молоді щодо якості життя.

У свою чергу, переходячи до теоретичного аналізу проблеми уявлень студентської молоді щодо якості життя, місця та ролі батьківських установок у комплексі факторів їх формування, зазначимо, що уявлення людини – це образи явищ, подій, фактів, процесів дійсності, які містять узагальнення суспільного та індивідуального досвіду. Вони мають важливе значення для життєдіяльності людини у різних сферах суспільної взаємодії. Згідно з тлумачним словником⁶ «уявляти» означає «створювати» подумки, у свідомості образ предмета, картину події чи явища. Уявлення допомагають людині визначити та досягти мету, а також, що вкрай важливо, змоделувати сценарій розвитку подій.

Уявлення, як категорія свідомості людини та складова її світогляду, диференціюються залежно від психологічного механізму свого формування: це або образ раніше сприйнятого предмета чи явища (уявлення як продукт пам'яті), або уявлення як образ незнайомого (частково знайомого) предмета чи явища (уявлення як результат продуктивної уяви). Іншими словами, уявлення людини формуються або спогадами (уявлення пам'яті, як відтворення образів сприйнятих раніше предметів і явищ), або уявою (уявлення уяви). Зважаючи

⁶ Тлумачний словник української мови / за ред. В. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2006. 928 с.

на об'єкт та предмет дослідження, ми оперуватимемо підходом щодо змісту уявлень з позицій продукту уяви як функції психіки людини.

Уява, як функція психіки та сфера формування уявлень, тісно пов'язана з мисленням, втім є відмінною від нього. Вона сприяє передбаченню майбутнього, а нові образи, позиції та ставлення в процесі уяви формуються через аналітико-синтетичну переробку матеріалу, набутого минулим досвідом. Втім, що важливо, не лише досвід формує уявлення людини, насамперед тієї, котра не перебувала у ситуації набуття відповідного досвіду. За таких випадків суб'єкт зважає на досвід інших, беручи його за основу формування власних уявлень. Обсяг та достовірність набутого власного чи рецепованого стороннього досвіду поряд із мірою раціональності мислення або дає змогу створити достовірний образ незнайомої ситуації та її перебігу, або ж ні, сприяючи тим самим формуванню доцільних припущень щодо дій та адекватної соціальної поведінки, або ж вводячи суб'єкт осягнення дійсності у стан розгубленості, відчаю, ступору.

Вагоме значення у концепції соціальних уявлень приділяється дослідженню функцій останніх. Представники французької школи вважають найважливішою функцією соціальних уявлень те, що вони є інструментом пізнання: вони спочатку описують, потім класифікують і, нарешті, пояснюють об'єкти уявлень⁷. Втім, соціальні уявлення є не тільки когнітивною сіткою, за допомогою якої люди переробляють ту чи іншу інформацію, а й фільтром, що парціально та селективно інтерпретує інформацію з зовнішнього світу, сприяючи її подальшому раціональному синтезу. Згідно з С. Московічі, саме соціальні уявлення підпорядковують психічний апарат зовнішнім впливам, спонукають людей формувати звички або, навпаки, не сприймати події зовнішнього світу. Іншими словами, людина бачить навколишній світ не таким, яким він є насправді, а «крізь призму власних бажань, інтересів і уявлень». Другою важливою функцією соціальних уявлень є функція опосередкування поведінки, а третьою – адаптаційна, яка проявляється у двох аспектах: по-перше, соціальні уявлення адаптують нові соціальні факти та явища до вже сформованих поглядів, суджень і оцінок, по-друге, вони виконують функцію адаптації індивіда в соціумі.

Для С. Московічі соціальне уявлення – своєрідна форма повсякденного пізнання. За допомогою уявлення суб'єкт відтворює і нібито заново творить об'єкти та події навколишнього світу. Соціальні уявлення – когнітивні утворення або, словами французького дослідника, системи, які володіють особливою мовою, логікою й

⁷ Донцов А.И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 1. С. 147–152.

структурою імплікацій, системи, які стосуються як цінностей, так і понять⁸. Вони відносяться до тієї області психічного знання, яке самим безпосереднім чином детермінує соціальні умови життя індивіда. У більш широкому розумінні соціальні уявлення – це властивості повсякденного практичного мислення, спрямовані на освоєння й осмислення соціального, матеріального й ідеального оточення. Саме тому функціональне призначення уявлень полягає, насамперед, у тому, щоб адаптувати соціальні факти та суспільні явища до раніше сформованих поглядів, думок і оцінок, згладжуючи тим самим невизначеність. Тож, як зазначав Р. Харре, соціальні уявлення є своєрідним ключем до соціалізації⁹.

Важливо, що уява активізується на тому етапі пізнання, коли суттєвою є невизначеність ситуації, що закономірно супроводжується відсутністю повноти знань, які потрібні для прийняття обґрунтованих рішень. У цьому виявляється специфіка уяви та фантазування як її складової. Фантазування – це діяльність уяви, а однією з ознак її вияву є суб'єктивне збагнення дійсності на основі усвідомлених осяжних проявів реальності. Розрізняють кілька прийомів фантазування: аглютинація, аналогія, акцентування, перебільшення або применшення, типізація. Там, де мисленню потрібно опиратися на знання, уява працює за допомогою фантазування, джерелом інформації для чого є набутий у минулому власний чи сторонній досвід.

Вважаємо правомірним стверджувати, що складність проблеми дорослішання, подальшого включення молоді у систему соціальних відносин, необхідності прийняття рішень, що визначатимуть її майбутнє, визначає значущість та впливовість батьківських установок щодо якості життя. Такий вплив має як прямий так і опосередкований характер, а молода людина, навіть будучи **негативістсько-нігілістично** налаштованою щодо інших складових батьківського втручання у її життя, є досить сприйнятливою до нього. Тож, яким буде цей вплив на основі набутого батьками досвіду? Якими психоемоційними барвами він буде насичений та до яких наслідків призведе у площині суджень молоді щодо якості життя та перспектив її поліпшення?

Дослідження проблеми формування уявлень є одним з пріоритетних напрямів у сучасній психології. Воно набуває особливого значення у період ускладнення суспільного життя, що проявляється у прискоренні соціальних змін, виникненні нових соціальних інститутів, глибоких

⁸ Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 1. С. 3–18; № 2. С. 3–14.

⁹ Харре Р. Вторая когнитивная революция. *Психологический журнал*. 1996. Т. 17. № 2. С. 3–15.

трансформаційних процесів загалом. Дослідження уявлень дає змогу зрозуміти як співвідносяться знання про світ зі змінами у ньому. Аналізуючи проблему соціальних уявлень, Д. Жоделе виокремлює шість аспектів дослідження¹⁰:

1) когнітивна діяльність суб'єкта стосовно побудови уявлення у двох вимірах: контекстуальному (вплив ситуації) та груповому (ідентифікація);

2) процес утворення змісту, що вкладається суб'єктом в уявлення, запозичуючись з оточуючого соціального середовища;

3) розуміння уявлення як форми дискурсу, елементу комунікації, спілкування;

4) вплив практичного досвіду, соціального статусу та ролі суб'єкта, інституціональних норм на формування уявлення;

5) взаємовплив соціальних уявлень і міжгрупових відносин, динаміки зміни уявлень у міжгрупових відносинах

6) вплив пануючої ідеології на формування соціальних уявлень.

Саме за допомогою уявлень суб'єкти інтерпретують явища навколишнього світу, надають сенс невідомому об'єкту, події, феномену, роблячи їх зрозумілими для себе. Це орієнтує людей у їхньому фізичному та соціальному світі, організовує їхню поведінку, надає їй необхідної спрямованості. Відтак уявлення студентства щодо якості життя та можливостей його поліпшення, сформовані під впливом батьківських установок, є детермінантою характеру подальшого включення молоді людини у суспільне життя як суб'єкта соціально-трудова відносин, політичної та демографічної (міграційної, шлюбної, репродуктивної) поведінки. Саме соціальні уявлення студентства багато у чому наперед визначатимуть перспективи загальнодержавного розвитку та поліпшення якості життя як його неодмінного пріоритету. При цьому важливе місце в процесі емпіричного дослідження проблеми формування уявлень студентської молоді щодо якості життя та їх суспільних наслідків має займати вивчення явища стереотипізації як елементу когнітивного процесу. Стереотип має властивості фіксованої установки, у нашому випадку – в силу відсутності досвіду безпосереднього включення молоді людини у систему соціально-трудова, політичних та іншого типу суспільних відносин – рецепованою через вплив відповідних установок батьків.

Аналіз наукових праць дає підстави для використання в процесі дослідження такої класифікації форм психологічного впливу:

¹⁰ Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування: *колективна монографія* / За ред. І.В. Жадан. Київ : Педагогічна думка, 2007. 218 с.

1) за критерієм цілеспрямованості взаємодіючих сторін: довільний і мимовільний психологічний вплив;

2) за критерієм стратегії взаємодії суб'єкта й об'єкта психологічного впливу: прямий і непрямий психологічний вплив;

3) за критерієм наявності безпосереднього контакту між взаємодіючими сторонами або використання яких-небудь каналів передачі інформації: безпосередній і опосередкований психологічний вплив;

4) за критерієм ступеня приховування акту впливу від реципієнта: очевидний, неприхований та неочевидний, прихований, а також комбінований психологічний вплив;

5) за критерієм тривалості результатів психологічного впливу: короточасний і довготривалий психологічний вплив;

6) за критерієм ступеня складності: простий і складний психологічний вплив;

7) за критерієм спрямованості: індивідуальний та соціально-психологічний вплив;

8) за критерієм функціональної форми: виховний, маніпулятивний, управлінський, пропагандистський психологічний вплив тощо¹¹.

У ракурсі проблематики гуманітарної експертизи міжпоколінної зумовленості уявлень щодо якості життя, найбільш широкі можливості для дослідження сутності психологічного впливу відкриваються через звернення до наукових джерел, що трактують останній у контексті такої категорії, як взаємодія, котра відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість та наступну зміну спрямованості психічного стану. Психологічний вплив – це вплив на психічний стан, думки, почуття й дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів (вербальних, паралінгвістичних або невербальних).

Тож, зважаючи на викладене та відповідно до наведеної класифікації, можемо припустити, що вплив батьківських установок на уявлення студентської молоді щодо якості життя є таким, що має переважно прямий, безпосередній, опосередкований побутовими контактами, неприхований, складний (полікомпозитний), індивідуальний характер. Він може і, як правило, має форму опосередкованого навіювання чи безпосереднього інформування, створюючи тим самим відповідні соціальні стереотипи щодо якості життя, зміст яких буде залежати від характерних ознак психічного настрою, типу відносин та специфіки комунікацій, що властиві сім'ї. У свою чергу, вплив з боку закладу вищої

¹¹ Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світогляд – Філософія – Релігія*. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1.

освіти на сферу особистісного світосприйняття студентської молоді має набувати соціально-психологічної, корекційно-раціоналізуючої та виховної форм. Втім, такі припущення підлягають підтвердженню або спростуванню за результатами емпіричного дослідження.

2. Міжпоколінна зумовленість уявлень щодо якості життя: психологічні фактори, тенденції, суспільні наслідки

У межах гуманітарної експертизи, дослідження змісту та характеру впливу батьківських установок на уявлення студентської молоді щодо якості життя передбачає завершений цикл теоретичних та аналітичних процесів. Відповідна методика психологічного дослідження є послідовною реалізацією пізнавальних та перетворюючих дій щодо проблеми, яка на перших етапах має неструктуровану або недостатньо структуровану форму, набуваючи згодом завершеності та сприяючи розробленню прикладного інструментарію соціально-психологічної роботи.

Загалом, до групи емпіричних методів отримання даних належать обсерваційні (спостереження і самоспостереження), експериментальні (лабораторні, польові, психолого-педагогічні), психодіагностичні (тести, анкети, опитувальники, інтерв'ю, бесіди), праксиметричні (прийоми аналізу процесів і продуктів діяльності: хронометрія, професіографія, оцінка виконаних робіт), моделювання (математичне кібернетичне), біографічні методи (прийоми дослідження життєвого шляху, вивчення документації). Нами, в процесі проведеного дослідження, поряд із активним спостереженням, бесідою та соціально-психологічним опитуванням, застосовано проєктивні методики психодіагностики. Це дає змогу стверджувати про дотримання принципів системності та комплексності в процесі проведеної дослідницької роботи, коли результати аналізу отриманих даних за підсумками застосування проєктивних психологічних методик (які здебільшого спрямовані на виявлення впливовості батьківських установок на уявлення студентської молоді, а також схильності студентської молоді до рецепції батьківських установок) доповнюються та наповнюються конкретним змістом відповідно до отриманих в результаті соціально-психологічного опитування відомостей.

Як зазначалося вище, якість життя – це характеристика загального добробуту людини або суспільства, що уміщує в собі негативні та позитивні риси життя й визначається не стільки об'єктивними, скільки суб'єктивними чинниками. З суб'єктивних позицій, якість життя зумовлюється очікуваннями людини або суспільства щодо гідного життя, відповідними психологічними установками та уявленнями. Такі очікування оперують цінностями, цілями та соціально-культурним контекстом, у якому живе людина. Вони є певним соціально-

когнітивним еталоном, відповідно до змісту якого людина оцінює різні сфери буття, а також той ступінь, у якому характер життя збігається з бажаними його ознаками. Тож, якщо проективні психодіагностичні методики дають змогу дослідити приховані від безпосереднього спостереження психолога передумови формування висновків студентської молоді щодо якості життя, то соціально-психологічне опитування дає змогу вербалізувати та конкретизувати результати дослідження, зробити його висновки придатними для опрацювання інструментами математичної статистики.

Що ж до змісту та процедури соціально-психологічного опитування, зауважимо, що відповідно до нашого бачення досліджуваної проблеми, установки батьків щодо якості життя мають фіксований характер з переважанням поведінкової компоненти. Вони великою мірою визначають уявлення щодо якості життя та її структури у сегменті студентської молоді, спричиняючи тим самим потужний вплив на формування відповідних установок останньої у зрізі всіх складових частин охарактеризованої вище трьохкомпонентної структури феномену психологічної установки. Разом з тим тут психологічні установки, переважно, мають інший характер: вони є дифузними та пластичними з переважанням афективного компоненту. Це дає змогу стверджувати про можливість трансформації змісту установок студентської молоді інструментами психологічної науки, що є необхідним у випадку констатації за результатами гуманітарної експертизи факту їх невідповідності реальній дійсності або ж пріоритетам суспільного розвитку.

Раціональність та ефективність такої роботи має базуватися на ґрунтовному аналізі отриманих емпіричним шляхом даних відповідно до складових структури психологічної установки, що аргументує доцільність застосування таких аналітичних шкал, як когнітивна, афективна та поведінкова. Опрацювання даних відповідного соціально-психологічного опитування, базуючись на кількісних обчисленнях, матиме характер й якісного аналізу, що є науково аргументованим у випадку дослідження тих масовидних явищ психіки, які стосуються предмета дослідження. Масові соціальні установки – це більш-менш однакове і стійке ставлення мас людей до того, що відбувається з ними і навколо них. Тож трьохкомпонентна структура індивідуальних соціальних установок може бути перенесена і на масові соціальні установки. У них також можна виділити знання мас людей про ту чи іншу соціальну подію або об'єкт, емоційне ставлення, реальні або потенційні дії стосовно події чи об'єкта.

У процесі дослідження задля отримання емпіричних даних було розроблено та запропоновано для опрацювання студентською молоддю опитувальник. Вибірка соціально-психологічного дослідження складала

340 осіб. Опитування проводилось протягом квітня-травня 2022 року. Відповідно до принципів забезпечення репрезентативності вибіркової сукупності та в цілях об'єктивності результатів психологічного дослідження у процес опитування залучено студентів різних профілів (гуманітарного та технічного), різних курсів навчання та закладів вищої освіти. Задля отримання достовірних даних опитування проводилося на умовах добровільності та повної анонімності, а в процесі залучення респондентів до участі у ньому задіяно інститут студентського самоврядування.

У результаті реалізації емпіричного етапу дослідження було отримано дані, які дали змогу охарактеризувати когнітивну, афективну та поведінкову складові психологічних установок, проаналізувати уявлення студентської молоді стосовно якості життя у розрізі її структурних елементів, виявити психологічні домінанти стереотипізації уявлень щодо поточних ознак та перспектив поліпшення якості життя. Це сприяло уточненню цільової спрямованості та змісту, а також визначенню технік психологічної роботи, орієнтованої на позитивізацію уявлень студентської молоді про якість життя, зокрема, застосовуючи тренінгові програми та соціально-психологічні заходи патріотично-виховного змісту.

Так, за підсумками емпіричного дослідження було підтверджено гіпотезу щодо наявності щільних причинно-наслідкових зв'язків між характером психологічних установок батьків, як факторної ознаки, та уявленнями студентської молоді щодо якості життя, як результативної ознаки. Застосування інструментарію математичного аналізу дало змогу охарактеризувати виявлений взаємозв'язок як такий, що має стохастичний характер та спричиняє умовний розподіл ознак.

У випадку дослідження проблематики формування уявлень студентської молоді щодо якості життя та її структури, умовність розподілу зумовлюється полікомпонентністю психологічного впливу, якому піддається особа в процесі проходження різних етапів соціалізації та життєдіяльності загалом. Відповідними суб'єктами впливу є держава, заклади соціальної інфраструктури, соціальне оточення людини, засоби масової інформації й соціальні мережі, а сам вплив як прямо, так й опосередковано спричиняється через освітню та інші політики держави, безпосереднє соціальне контактування у середовищі референтного та нереферентного оточення, через набуття досвіду перебування у тих чи інших ситуаціях, що й формує психічний образ якості життя та її структурних складових як інформаційної моделі дійсності.

Разом із тим, беручи до уваги полікомпонентність психологічного впливу на формування уявлень студентської молоді, можна переконливо стверджувати, що на онтогенетичних етапах пізньої юності та ранньої дорослості – а саме ці періоди відповідають віку

студентської молоді – батьківські установки щодо якості життя, попри суттєве критичне осмислення та переосмислення, спричиняють визначальний вплив. Натомість, результати емпіричного дослідження не виявили подібного щільного кореляційного зв'язку у випадку спроб впливу батьківського середовища на інші позиції особистості студента, до прикладу такі, як коло соціальних контактів, манера поведінки, музичні уподобання, прагнення відповідати тенденціям моди тощо.

Зазначимо, що важливим аспектом психічного розвитку людини в юнацькому періоді та періоді ранньої дорослості є інтенсивне інтелектуальне дозрівання. Тут характерним є ускладнення розумових операцій, що викликає схильність до теоретизування й рефлексії, які дають змогу усвідомити життя загалом, створити картину або концепцію власного життя, сформувані уявлення щодо його очікуваної якості. Тож, підтвердження гіпотези щодо опосередкування студентських уявлень батьківськими установками дає підстави й щодо висновків про характер теоретизації як роботи психіки та його наслідки.

Зважаючи на визначені аналітичні шкали інтерпретації емпіричних даних (когнітивну, афективну та поведінкову), нами проаналізовано причинно-наслідкові залежності, виявлені за результатами соціально-психологічного опитування. Застосування ж діагностичного апарату проєктивних психологічних методик сприяло підтвердженню та уточненню сформульованих за підсумками соціально-психологічного опитування висновків.

Так, лише 1,1% опитаних студентів вважають, що їх батьки є необ'єктивними щодо сприйняття реалій суспільної дійсності. Натомість 26,8% респондентів оцінили батьківські судження як цілком об'єктивні, а 56,5% дали відповідь «переважно, так». Відмітним та певною мірою неочікуваним стало те, що подібний розподіл суджень студентської молоді є притаманним й ставленню до твердження «Як правило, з часом я розумію, що прийняті мною доленосні рішення цілком відповідають переконанням, що властиві моїй сім'ї», на яке майже 64% респондентів відповіли ствердно. Разом з тим, більш детальне вивчення факторів когнітивного змісту дає підстави стверджувати, що уявлення респондентів стосовно об'єктивності батьківських суджень є дещо гіперболізованими. Про це свідчать відповіді на запитання щодо недооцінювання якості життя у довоєнний період як самими студентами, так і їх батьками: 38,3% опитаних вважають, що їх батьки деякою мірою або ж цілковито недооцінювали якість життя в Україні, а 43,2%, попри схильність до протилежної думки, все ж таки мають певний сумнів. Однозначне «ні» отримано лише від 18,5% респондентів. У той же час, більш ніж половина з опитаних студентів (55,0%) визнали факт такого недооцінювання

зі свого боку. Виявлений змістовий дисонанс підтверджує важливість й необхідність провадження ефективної соціально-психологічної роботи, спрямованої на нівелювання деструктивних компонент психологічного впливу щодо формування уявлень студентської молоді про якість життя та її структуру.

Важливо розуміти, що визнання 55% респондентів факту недооцінювання якості життя у довоєнний час є красномовним свідченням превалювання тих переконань, які були на заваді очікуваному демографічному й соціально-економічному розвитку України, прирікаючи державу на поглиблення кризи депопуляції населення (що знаходило вираження у зниженні репродуктивної мотивації та відтоці громадян фертильного віку за кордон), загострення проблем демо економічного навантаження (непропорційного співвідношення працездатних та непрацездатних осіб на користь непрацездатних), зменшення частки економічно активного населення та зниження його трудового потенціалу, пригломшливі масштаби нелегальної зовнішньої трудової міграції, яка, через переважне залучення українців до важких робіт у шкідливих умовах, спричиняла значне погіршення як фізичного, так і психічного здоров'я, нерідко зумовлюючи інвалідизацію та завчасну втрату працездатності. Останнє, знову-таки призводило до гальмування прогресивних соціально-економічних змін через переобтяження державних соціальних фондів, страхові внески до яких нелегальними заробітчанами не сплачувалися, а видатки з яких, попри що, перерозподілялися й на їхню користь та користь їх родин.

Тією чи іншою мірою такі процеси залишаються властивими й поточному етапу державного будівництва, набуваючи в Україні, через військові дії, ще більш загрозливого характеру. Тож, об'єктивізацію уявлень студентства щодо якості життя інструментами психологічної науки та формування на цій основі раціональних психологічних установок в цілях відновлення й розвитку демографічного, економічного та трудового потенціалів слід вважати нагальним пріоритетом державотворення – як натепер, так і у період повоєнної відбудови.

Вагоме місце у комплексі принагідних заходів має відводитись розвитку соціального інтелекту та критичного мислення. Саме тому відповідні запитання було включено у зміст розробленого опитувальника. За підсумками ж емпіричного дослідження можемо констатувати, що, навіть зважаючи на особливості перебігу психічних процесів у період пізнього юнацтва та ранньої дорослості, отримані відповіді дають підстави для занепокоєння. Так, переважна більшість опитаних (93%) зазначила, що вважає розвиток соціального інтелекту та критичного мислення запорукою успіху у житті, а 63,5% студентів запевнило, що знайомі з поняттями конвергентного та дивергентного

мислення. Втім, більш ґрунтовний аналіз продемонстрував неабияку схильність студентської молоді до поведінкової спонтанності, ігнорування значущості критичного осмислення ситуації та виваженого прийняття рішень на основі аналізу існуючих альтернатив. Більшість з опитаних (53%) оцінили спонтанність прийняття рішень щодо себе та оточуючих як притаманну собі психологічну ознаку та особистісну характеристику.

У результаті застосування проєктивних психодіагностичних методик також встановлено, що студентська молодь переважно не схильна до критичного мислення у площині досліджуваної проблеми, а відтак й поглибленого осмислення навколишньої дійсності як джерела об'єктивної інформації щодо життя та його якості. Лише незначна частка (5,6%) тих, хто брав участь у дослідженні, продемонструвала схильність до нешаблонності як ознаки застосування конвергентного та дивергентного мисленевого апарату.

У контексті завдань емпіричного дослідження та його прикладної спрямованості, зазначимо, що соціальний інтелект – це специфічна здатність, інтегральна інтелектуальна здібність, що забезпечує успішну взаємодію людини з іншими, визначає вміння розуміти та прогнозувати соціальну поведінку, детермінує адаптаційний потенціал особистості у соціальному середовищі. Розвиток соціального інтелекту є одним з найактуальніших завдань прикладної психології, що, серед іншого, ставить за мету формування критичного мислення задля відновлення психоемоційної складової адаптаційного потенціалу особистості, забезпечення дієздатності та посилення мотивації до реалізації широкого кола нагальних пріоритетів на основі верифікації уявлень стосовно якості життя та перспектив її поліпшення як у індивідуальному, так і загальносуспільному розрізах, як за поточних обставин, так і зважаючи на пріоритети майбутнього.

Інтерес до проблем соціального інтелекту відображає визнання сучасною психологією значущості здібностей особистості до ефективного соціального пізнання та успішної соціальної взаємодії. При цьому, маємо нагоду спостерігати парадигмальне зміщення уявлень щодо соціального інтелекту: від його трактування з позицій суто когнітивної здібності до соціально-особистісної характеристики, яка, окрім здатності до когнітивного розуміння поведінки інших людей, її соціальних та вербальних проявів, включає здібності до емоційно-вольової регуляції та розрізнення афективних станів, здатність впливати на емоції та поведінку інших людей, виявляти соціально-комунікативну компетентність. Подібне розуміння соціального інтелекту, у тому числі його взаємозв'язку із сферою формування та виявлення афективно-емоційних станів,

корелює із змістом трьохкомпонентної структури психологічних установок та відповідає прикладним цілям проведеного дослідження.

Так, у розрізі афективної складової, на думку студентської молоді, у довоєнний час їх батькам були властиві оптимістичні (36,8%) та переважно оптимістичні (51,5%) переконання щодо майбутнього України. Протилежну думку висловила незначна частка респондентів: лише 9,7% опитаних зазначили, що оптимізм навряд був притаманним їх батькам, а 2,0% дали категорично негативну відповідь. 83,8% студентів вважають, що їх батьки були цілком задоволені життям і місцем у суспільстві у довоєнний час. При цьому, про те, що батьки в цілому позитивно оцінювали перебіг соціально-економічних, культурних та рекреаційних процесів в Україні, зазначило 81,4% респондентів, зокрема 21,4% дали однозначно ствердну відповідь. Тож, за усіх варіацій запитань, що мали емоційно-афективний контекст, від понад як 80% респондентів отримано сповнені оптимізму відповіді щодо життя загалом та його якості у довоєнний період. Результати застосування проєктивних психодіагностичних методик також демонструють і тим самим підтверджують зроблені за результатами соціально-психологічного опитування висновки, насамперед, щодо превалюючого оптимізму студентської молоді, опосередковано навіяного батьківськими установками в процесі сімейного виховання.

Утім, які висновки можна зробити, зіставляючи між собою результати аналізу когнітивної та афективної складових уявлень щодо якості життя? Це питання має визначальний характер, адже від відповіді на нього багато у чому залежатиме й інтерпретація поведінкових компонент психологічних установок, які так чи інакше є інтегральним вираженням когнітивно-афективних передумов. Насамперед, інтерпретуючи результати аналізу емпіричних даних за когнітивною та афективною складовими, варто зробити наголос на тому, що психосемантичний комплекс «задоволеність-недооцінювання» є ознакою суперечливості та неузгодженості складових психічного образу якості життя як інформаційної моделі суспільної дійсності. Очима студентської молоді – батьки не помічали досить високу якість життя в Україні. «Мати» й «не цінувати» – некомплементарні сентенції сімейного виховання та, відповідно, впливу на формування особистісних характеристик молоді. Превалювання подібних психічних образів щодо якості життя демонструє парадокс суспільної інфантильності та короткозорості батьківських кіл, зумовлюючи й пасивність щодо впливу на формування об'єктивних уявлень студентства. На нашу думку, такий вплив може бути охарактеризований як невідповідний запитам та нагальним пріоритетам загальнодержавного розвитку, зумовлюючи поведінкову

дезорієнтованість та невизначеність молоді, котра, попри психологічні закономірності перебігу дорослішання, усе ж таки значною мірою схильна до рецепції батьківських установок щодо життя та шляхів поліпшення його якості.

Як наслідок, цільова та змістова невизначеність батьківського впливу щодо формування уявлень молоді про якість життя, принаймні тієї її частини, котра відкинула альтернативу освітньої міграції і наразі є студентами українських вишів, зумовила інертність великої частки останніх щодо формування власних оцінок у ракурсі проблеми дослідження. Це, попри високі показники рецепції, засвідчило занизьку впливовість батьківських установок на формування раціональних уявлень українського студентства щодо якості життя та її структури. В результаті, 45,9% респондентів зазначили, що не обтяжували себе формуванням оціночних суджень щодо перебігу соціально-економічних, культурних та рекреаційних процесів в Україні у довоєнний час.

На цьому етапі інтерпретації отриманих емпіричним шляхом даних можна сформулювати висновок: задоволені життям батьки виховують переважно оптимістично налаштованих щодо свого майбутнього дітей. Це, звісно, є цілком закономірним явищем. На увагу заслуговує інше – вагомість фактору «недооцінювання» зумовлює індиферентність впливу та невизначеність характеру майбутньої поведінки молоді: трудової, репродуктивної, державотворчої загалом. Виявлений за результатами соціально-психологічного дослідження період подій можна вважати причиною, яка значною мірою ставила під сумнів досягнуту якість життя в Україні, спонукаючи до ухвалення студентською молоддю ірраціональних, подекуди, невиннованих радикальних рішень. Останнє, насамперед, стосується непередбачуваності поведінкових компонент особистісного вибору щодо свого майбутнього, а відтак і майбутнього України. Так, у контексті змісту поведінкової компоненти, 38,8% опитаних зазначили, що, не знаючи про майбутні воєнні дії, мріяли навчатися, жити та працювати за кордоном, адже це гарантувало б більш цікаве і змістовне життя. Наразі ж, вплив батьківських установок на уявлення студентської молоді щодо якості життя та шляхів її поліпшення лише посилюватиметься, а від його характеру будуть залежати перспективи реалізації стратегічних планів державотворення у період повоєнної відбудови.

Разом з тим зауважимо, що проблематика впливу психологічних установок на формування уявлень щодо якості життя є більш складною та комплексною, ніж це може видатися на перший погляд, адже охоплює й інші категорії сімей: й ті, де через батьківський вплив обирається альтернатива освітньої міграції за кордон, й ті, де пріоритет надається здобуттю молоддю робітничих професій, які є вкрай затребуваними не лише національною, а й зарубіжними економіками.

Втім, такий ракурс аналізу значно виходить за предметні межі даної роботи та формує підстави для проведення більш масштабного, лонгтюдного дослідження, період якого має охоплювати часовий проміжок, що відповідає всім етапам формування професійної ідентичності: починаючи з навчання у випускних класах загально-освітніх шкіл та закінчуючи включенням молодих фахівців до системи суспільних, зокрема, соціально-трудова відносин.

ВИСНОВКИ

У результаті опрацювання наукових джерел з проблеми якості життя, її структури та складових, а також, спираючись на підсумки аналізу теоретичних підходів щодо феномену психологічних установок та впливу останніх на сферу формування уявлень особистості, можна зробити ряд висновків та узагальнень.

Так, незаперечним є той факт, що поліпшення якості життя є нагальним пріоритетом розвитку сучасного суспільства та розбудови соціальної держави. Серед іншого, успіх втілення у життя відповідних задумів залежатиме від участі у державотворчих процесах молоді, яка є носієм культурного, трудового та репродуктивного потенціалів. При цьому, непересічна роль у реалізації стратегічних планів розвитку України має відводитися студентській молоді, перспективи та результати залучення якої у сферу державного будівництва великою мірою визначатимуться об'єктивністю та раціональністю уявлень щодо життя та його якості.

Аналітично підтверджено, що, навіть беручи до уваги полікомпонентність психологічного впливу на формування уявлень, незаперечним є те, що на онтогенетичних етапах пізньої юності та ранньої дорослості батьківські установки щодо якості життя, попри їх суттєве критичне осмислення та переосмислення студентською молоддю, спричиняють детермінуючий вплив.

Від змісту уявлень, якими оперуватиме та на які спиратиметься українське студентство, приймаючи доленосні рішення, залежатиме майбутнє країни, а тому проблема їх формування під впливом широкого спектра факторів заслуговує на ретельну увагу та має високе практичне значення. Найвагоміші фактори впливу щодо усталення уявлень студентської молоді стосовно якості життя та шляхів її поліпшення концентруються у площині сімейного виховання, а батьки є тим референтним оточенням, психологічні установки якого відіграють найсуттєвішу роль у формуванні уявлень у досліджуваному зрізі.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії представлено результати дослідження, яке дало змогу диференціювати складові частини психологічних установок, визначити їх місце у мотиваційному механізмі діяльності та уточнити їх роль в процесі формування особистісної диспозиційної системи, охарактеризувати механізми впливу психологічних установок на формування уявлень щодо різних сфер життєдіяльності самої людини та її оточення. Це та інше забезпечило теоретичне підґрунтя для конкретизації етапів емпіричного дослідження впливу батьківських установок на уявлення студентської молоді щодо якості життя, його ознак та суспільних наслідків. Зважаючи на визначені аналітичні шкали інтерпретації емпіричних даних (когнітивну, афективну та поведінкову), проаналізовано причинно-наслідкові залежності, виявлені за підсумками соціально-психологічного опитування. Застосування ж діагностичного апарату проєктивних психологічних методик сприяло підтвердженню та уточненню сформульованих висновків. Наукова новизна проведеного дослідження полягає у тому, що дістали подальшого наукового розвитку теоретико-методологічні підходи стосовно міжпоколінної зумовленості психологічних установок щодо якості життя як детермінанти обрання альтернативи суспільної поведінки; в отриманні та науковій інтерпретації принципово нових емпіричних даних щодо ставлення студентської молоді та батьківських кіл до проблеми якості життя у період воєнних дій та довоєнний період. Практичне ж значення результатів дослідження визначається можливістю застосування отриманих теоретичних та емпіричних результатів в процесі формування соціально-психологічних програм поліпшення якості життя та раціоналізації уявлень щодо неї.

Література

1. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2013. 208 с.
2. Мид Дж. Г. Избранное: сб. переводов / Сост. и переводчик В.Г. Николаев. Отв. ред. Д. В. Ефременко. Київ, 2009. 290 с.
3. Узнадзе Д.Н. Психологічні дослідження. Київ, 1966. С. 149.
4. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии: «Направленность». Київ : Миллениум, 2004. 521 с.
5. Кучеренко С.В. Соціальна установка: адаптивна класифікація особистостей. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 92–101.
6. Глумачний словник української мови / за ред. В. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2006. 928 с.

7. Донцов А.И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 1. С. 147–152.

8. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 1. С. 3–18; № 2. С. 3–14.

9. Харре Р. Вторая когнитивная революция. *Психологический журнал*. 1996. Т. 17. № 2. С. 3–15.

10. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування: колективна монографія / За ред. І.В. Жадан. Київ : Педагогічна думка, 2007. 218 с.

11. Николаенко С., Николаенко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світгляд – Філософія – Релігія*. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1.

Information about the authors:

Melnychuk Dmytro Petrovych,

Doctor of Economics, Professor,

Professor at the Department of Psychology and Social Welfare

Zhytomyr Polytechnic State University

103, Chudnivska str., Zhytomyr, 10005, Ukraine

Sapon Daria Mykolaivna,

Candidate of Medical Sciences (PhD),

Vice-President

NGO «All-Ukrainian Association of Psychosomatic Medicine»,

Assistant at the Department of Medical Psychology, Psychosomatic

Medicine and Psychotherapy

Bogomolets National Medical University

44A, Saksaganskogo str., Kyiv, 01001, Ukraine

Черниш Оксана Андріївна,

PhD in Philology, Associate Professor,

Dean of Pedagogical Technologies and Lifelong Learning Faculty

Zhytomyr Polytechnic State University

103, Chudnivska str., Zhytomyr, 10005, Ukraine